

Poetika je grunt...

K výuce literatury na střední škole¹

Robert Kolár

ÚČL AV ČR v Praze, kolar@ucl.cas.cz

Abstrakt

Článek reaguje na současné podněty k transformaci výuky literatury na středních školách, konkrétně na texty Kamila Činátla a Václava Vaňka. Autor kriticky reflektuje jejich tendenci odklánět se od literárnosti a estetické funkce děl ve prospěch instrumentálního využití textů jako historických či sociologických pramenů. Autor argumentuje, že jádrem oboru by měl zůstat komplexní rozbor literárního textu, který neodděluje formu od obsahu („jak“ od „co“) a směřuje k pochopení díla jako svébytného uměleckého artefaktu. Autor obhajuje aktuálnost stávajících výstupů RVP G, které podle něj navazují na domácí strukturální tradici (zejména Jana Mukařovského), a zdůrazňuje, že cílem výuky má být rozvoj čtenářských dovedností a kritického myšlení prostřednictvím analýzy funkcí jednotlivých složek textu.

Klíčová slova: didaktika literatury, literární interpretace, středoškolská výuka, RVP G (Rámcový vzdělávací program pro gymnázia), estetická funkce, literárnost, poetika, Jan Mukařovský

¹ Článek vznikl v rámci výzkumného záměru Ústavu pro českou literaturu Akademie věd České republiky, v. v. i., (RVO: 68378068).

Poetics is the Bread and Butter... On Teaching Literature in Secondary Schools

Abstract

The article responds to contemporary impulses regarding the transformation of literature teaching in secondary schools, specifically the texts of Kamil Činátl and Václav Vaňek. The author critically reflects on their tendency to depart from literariness and the aesthetic function of literary works in favour of using texts instrumentally as historical or sociological sources. The author argues that the core of the field should remain the complex analysis of the literary text, which does not separate form from content (the "how" from the "what") and aims toward understanding the work as a distinct artistic artifact. The author defends the relevance of the current Framework Educational Programme (RVP G) outcomes, which, in his view, build upon the domestic structuralist tradition (notably Jan Mukařovský), and emphasizes that the goal of teaching should be the development of reading skills and critical thinking through the analysis of the functions of individual textual components.

Key words: didactics of literature, literary interpretation, secondary education, RVP G (Framework Educational Programme), aesthetic function, literariness, poetics, Jan Mukařovský

Historik a didaktik Kamil Činátl uveřejnil v zářijovém čísle (7/2025) časopisu *Host* článek „Co se děje s devatenáctým stoletím?“. Jeho cílem je poukázat na zastaralost školského pohledu na (literaturu) 19. století a nabídnout alternativu, respektive na vybraných příkladech poukázat na nabízející se možnosti. První příležitost vidí ve využití popkultury jako motivačního východiska pro historickou kontextualizaci (uvádí například možnost začít školský výklad scénou ze seriálu *Dcera národa*). Druhou pak ve využití mezipředmětového vztahu češtiny a dějepisu prostřednictvím badatelsky orientované výuky, při níž vyučující podněcuje studující ke kladení otázek a poskytuje jim zdroje (jako příklad zmiňuje téma dějin žen a genderu na základě korespondence Boženy Němcové). Literární text je v tomto pojetí „výtečným zdrojem“ a v praxi jeho využití může vypadat tak, že „učitel [...] vybírá ukázkou textu, v němž je dané téma přítomno, oslabuje tradiční důraz na identifikaci poetických figur v textu, ale snaží se podpořit intenzivní čtení po linii otázek spojených s tématem“.

Činátlova argumentace v něčem připomíná úvahy Václava Vaňka ve studii „Škola ožuvavců“ (*Slovo a smysl*, č. 43, 2023). I Vaňek si klade otázku po smyslu výuky literatury 19. století: „[...] jaký může mít taková výuka smysl? Jaké hodnoty či kvality můžeme jejím prostřednictvím studentům předávat?“, přičemž své úvahy staví na tezi, že „estetický zážitek z četby [...] můžeme ve vztahu k literatuře 19. století takřka vyloučit“.

K této nedůvěře v estetický zážitek z literatury 19. století (a literatura kterého období podle Vaňka estetický zážitek nabízí? Jen 20. století? Jen současná?) dvě poznámky. Za prvé, skepse k estetickému zážitku snad nemusí nutně znamenat nemožnost esteticky podloženého rozboru díla. Za druhé, ztížená srozumitelnost díla, kterou Vaněk u literatury 19. století akcentuje, není nutně v rozporu s jeho možným estetickým účinkem. Ostatně i zaumný jazyk futuristů nebo, abychom zůstali v 19. století, Polákova *Vznešenost přírody* jsou texty, jejichž obtížná srozumitelnost (či významová neprostupnost) paradoxně otevírá prostor pro estetický zážitek. Nutí nás totiž vnímat text nikoli jako nosič informace, ale jako svébytný umělecký tvar, a oceňovat jeho formu. Vaněk tedy namísto zpochybněné estetické funkce proto zdůrazňuje dimenzi noetickou, etickou a sociální. Inspirován Freireho *Pedagogikou utlačovaných*, načrtává Vaněk možné cesty dialogické výuky na příkladech otázek k ohlasové poezii F. L. Čelakovského, korespondenci B. Němcové a *Arabeskám* J. Nerudy. Přestože se v jeho návrzích otázek objevují i ty směřující k literárnosti (např. k žánru ohlasu), celkové vyznění jeho koncepce tuto rovinu marginalizuje.

Je potěšující, že na rozdíl od některých jiných přístupů (ať už je to tradiční faktograficky zaměřený výklad, nebo současně aktivní influencerka K. Z. Meixnerová, kterou kriticky připomínají oba autoři) jsou v centru těchto úvah (literární) texty. Problém ale vidím ve funkci, která je těmto textům přisuzována: je na ně pohlíženo instrumentálně, spíše jako na dokumenty či zdroje pro jiné disciplíny (historii, sociologii, etiku) než jako na specifické umělecké artefakty. Jejich čtení se zaměřuje především na to, co sdělují, nikoli jak to sdělují. Samozřejmě netvrdím, a bylo by to opravdu hloupé, že analýza tematické roviny nemá ve výuce místo, při studiu překladové literatury může být dokonce dominantní, neboť zaměření na jak by se v tomto případě nutně týkalo specifických prostředků překladu, nikoli originálu.

Odhlížení od literárnosti je u obou autorů záměrné a přiznané. To ovšem znamená, že se oba dost míjejí s platnými očekávanými výstupy RVP G pro vzdělávací obor *Český jazyk a literatura*, na což však ani jeden ve svých textech explicitně neupozorňuje. Tyto výstupy lze shrnout do tří klíčových oblastí: analýza struktury a jazyka uměleckého textu, interpretace díla v jeho literárních i širších kontextech a rozvoj obecných dovedností. Souhlasím s Činátlem v tom, že je třeba opustit bezduchý formalistní rozbor, který se omezuje na pouhou identifikaci poetických figur. Přesně to ale požaduje i RVP G: nejde o to u identifikace skončit, ale naopak u ní začít a pokračovat k objasnění funkce daných prostředků v textu. Analýza formy tedy nemá být samoučelným cílem, ale nezbytným východiskem interpretace. Zdá se, že místo snahy nefunkční postupy (mechanické hledání figur) naplnit smyslem (hledáním jejich funkce), jak požaduje RVP G, Činátlov návrh směřuje k potlačení analýzy této roviny díla.

Formulace cílů a očekávaných výstupů výuky literatury na střední škole je samozřejmě otázkou stěžejní. Osobně (a nemusí to být jen záležitostí generační – Činátl je můj vrstevník, Vaněk starší) mi stávající výstupy RVP G připadají v zásadě smysluplné, i když si uvědomuji, že se v tomto hodnocení může odrážet mé vlastní odborné zakotvení

(literárněvědný strukturalismus, versologie). Nelze se však ubránit dojmu, že v těchto debatách je v sázce samotné jádro našeho oboru. Výuka literatury na střední škole by podle mého názoru měla zůstat primárně výukou opřenou o rozbor literárních textů, který poukáže na jejich specifika – na jejich estetickou funkci, uměleckost, literárnost. Nejde mi přitom o jednostrannou analýzu formy, ale o komplexní rozbor, který věnuje pozornost všem rovinám díla – tematické, kompoziční i jazykové – a jejich vzájemné provázanosti, neboť právě v ní tkví specifčnost uměleckého textu. Nejbližším příbuzným oborem pak pro literární výchovu pro mě není historie, ale jazykověda – ostatně literatura a jazyk bývají stále na většině českých středních škol vyučovány jedním učitelem v integrovaném předmětu.

Chápu, že RVP G není neměnné dogma a jeho podoba se může a bude vyvíjet. Pokládám však za nešťastné, pokud jsou jeho stávající výstupy ignorovány – jak v praxi některých škol, tak i v některých textech o výuce literatury – místo aby se debata soustředila na to, jak je co nejlépe naplňovat a jak my, literární vědci, můžeme učitelům pomoci v jejich praktické implementaci. A samozřejmě máme na co navazovat. Může to znít zastarale, ale ve stejném čísle *Slova a smyslu* (jedná se o tematické číslo věnované didaktice literatury), ve kterém vyšel Vaňkův článek, je otištěn i reprint textu Jana Mukařovského z roku 1943 „Poetika jako základ literární výchovy na střední škole“. Mukařovského pojetí je v téměř absolutní shodě s dnešními výstupy RVP G, což tolik nesvědčí o jeho prognostických schopnostech, jako spíše ukazuje, že tvůrci RVP G vycházeli z domácí literárněvědné tradice, jejímž je Mukařovský klíčovým představitelem. Jeho přístup je přitom stále inspirativní: cílem výuky nejsou primárně znalosti, ale dovednosti a rozvoj myšlení; poetika není seznamem „ozdob“, ale klíčem k pochopení díla jako struktury; rozbor musí vycházet z funkce jednotlivých složek a ani „formální“ prostředkům nelze upírat význam; zároveň je nutné dílo zasadit do kontextu, literárního i společenského. Důraz na detailní analýzu textu, jeho struktury a funkcí prostředků má významně přispět k rozvoji kritického myšlení.

Jako příklad inspirativní praxe, která se snaží jít do hloubky textu, bych uvedl projekty *Čeština jinak* a *interpretujme!*.

Za materiály dostupnými na stránkách *Čeština jinak* (<https://sites.google.com/englishcollege.cz/cestinajinak>) stojí Anglické gymnázium v Praze. V programu mezinárodní maturity (IB) se zde literatura učí prostřednictvím podrobné četby a analýzy vybraných děl, přičemž zmíněné stránky nabízejí vyučujícím podpůrné materiály pro práci s konkrétními texty. Za materiály dostupnými na stránkách *interpretujme!* (<https://interpretujme.cz/>) stojí Ondřej Vojtíšek, didaktik literatury, středoškolský a vysokoškolský pedagog, autor monografie *Cestami textem. Interpretační úlohy ve středoškolské výuce literatury* (Karolinum, 2025) a jedna z tváří podcastu o výuce češtiny na středních školách *DidLit*.

V tuto chvíli je výběr děl na obou stránkách omezený, přišlo by mi však velmi užitečné, kdyby se odborná komunita (literární vědci, didaktici, učitelé) zaměřila na tvorbu a sdílení podobně do hloubky i do šířky jdoucích materiálů k interpretaci děl české i světové literatury, dostupných na jednom místě (nebo alespoň z jednoho místa). Naprosto

nepochybuji, že v rámci takto komplexních, textově ukotvených interpretací – které analyzují *jak* i *co* – by našly své legitimní místo i podněty z Činátlovy badatelské a tematicky zaměřené metody, stejně jako Vaňkovy akcenty na noetické, etické a sociální aspekty díla.